

Drug Abuse Prevention; Research – Based Strategies

Mohseni Tabrizi A.R. (Ph.D.)

Associate Professor of Sociology University of Tehran

استراتژی‌های تحقیق محور
پیشگیری از
سوء مصرف مواد

استراتژی‌های تحقیق محور پیشگیری از سوء مصرف مواد

مرکز تحقیقات سوء مصرف و
وابستگی به مواد
دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

دانشگاه تهران

ستاد مبارزه با مواد مخدر

تحقیق و تألیف: دکتر علیرضا محسنی تبریزی
(دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران)

با همکاری: دکتر علیرضا جزایری و دکتر نعمت‌اله بابایی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

استراتژی‌های تحقیق محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

ستاد مبارزه با مواد مخدر، اداره فرهنگی و پیشگیری
دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، مرکز تحقیقات سوء مصرف و وابستگی به مواد
دانشگاه تهران

تحقیق و تألیف:

دکتر علیرضا محسنی تبریزی

(دانشیار جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران)

با همکاری:

دکتر علیرضا جزایری (روانشناس)

دکتر نعمت‌الله بابایی

(متخصص پزشکی اجتماعی، مرکز تحقیقات مدیریت رفاه اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی)

سرشناسه	: محسنی تبریزی، علیرضا، ۱۳۲۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر/ تحقیق و نگارش علیرضا محسنی تبریزی، با همکاری علیرضا جزایری، نعمت‌الله بابایی؛ ویرایش امید مساح و همکاران؛ [برای] ستاد مبارزه با مواد مخدر اداره فرهنگی و پیشگیری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، مرکز تحقیقات سوء مصرف و وابستگی به مواد، دانشگاه تهران.
مشخصات نشر	: تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: جدول نمودار.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۱۶-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: سوء مصرف مواد -- پیشگیری
موضوع	: اعتیاد -- پیشگیری
موضوع	: اعتیاد -- تحقیق
شناسه افزوده	: جزایری، علیرضا، ۱۳۳۳ -
شناسه افزوده	: بابایی، نعمت‌الله، ۱۳۳۲ -
شناسه افزوده	: مساح، امید، ویراستار
شناسه افزوده	: ستاد مبارزه با مواد مخدر. اداره کل فرهنگی و پیشگیری
شناسه افزوده	: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی. مرکز تحقیقات سوء مصرف مواد
شناسه افزوده	: دانشگاه تهران
شناسه افزوده	: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
رده بندی کنگره	: ۴۹۹۸HV الف ۵/م ۳/۱۳۹۲
رده بندی دیویی	: ۲۹۱۷/۳۶۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۹۰۷۸۰

مرکز تحقیقات سوء مصرف
و وابستگی به مواد
ستاد مبارزه با مواد مخدر

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

تألیف: دکتر علیرضا محسنی تبریزی

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۲۲۹,۰۰۰ ریال

نوبت چاپ: اول

چاپ: کاوش

سال انتشار: ۱۳۹۲

ناشر: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

نشانی: تهران، اوین، بلوار دانشجو، خیابان کودکیار، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

تلفکس: ۲۲۱۸۰۰۸۱

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۱۶-۷

با قدردانی از همکاری

- ویراستار علمی: دکتر امید مساح • صفحه‌آرا: علی سعیدی
- ویراستار صوری و زبانی: مؤسسه ویراستاران حرفه‌ای پارس، مریم محمودی
- فیبا و هماهنگی و نظارت: پرستو تاجیک • کنترل فنی صفحه‌آرایی: دکتر امید مساح
- طراحی جلد: گروه گرافیکی ارشیا • مسئول فرایند آماده‌سازی: مهدی صالحی دره‌بیدی

همه حقوق نشر برای ناشر محفوظ است. هرگونه استفاده از متن به هر صورتی، در قالب کتابچه، جزوه، تهیه سی‌دی آموزشی، تهیه نرم‌افزار، استخراج آزمون، ترجمه به دیگر زبان‌ها و استفاده از مطالب کتاب در اشکال، تصاویر و... بدون اجازه کتبی از ناشر، غیرقانونی است.

تقدیر و تشکر

خداوند سبحان را سپاس باید گفت که توفیق انجام دادن و اتمام اثر حاضر را فراهم کرد. زمینه‌های تدوین و نگارش این مجموعه با اجرای طرح پژوهشی «تدوین ماتریس‌های جامع تحقیقاتی در زمینه آگاه‌سازی و پیشگیری از سوء مصرف مواد»، در سال ۱۳۸۵ فراهم آمد. اینک که اداره کل فرهنگی و پیشگیری ستاد مبارزه با مواد مخدر کشور و مرکز آموزشی و پژوهشی سوء مصرف و وابستگی به مواد دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی، زمینه نگارش *استراتژی‌های تحقیق محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر* را فراهم کرده است، لازم می‌دانم از تمام کسانی که در انجام دادن و اتمام این اثر، از آغاز تا پایان، محقق و مؤلف را یاری رساندند، تشکر و قدردانی کنم.

پیش از هر چیز، بر خود لازم می‌دانم که از آقای حمید صرامی، مدیرکل محترم فرهنگی و پیشگیری ستاد مبارزه با مواد مخدر کشور و مسئولان و کارشناسان محترم مؤسسه داریوش و مرکز آموزشی و پژوهشی سوء مصرف و وابستگی به مواد دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی، اعم از مسئولان و کارشناسان سابق و فعلی تشکر کنم. نیز از اینکه با اهتمام و اشتیاق وافر و مجدانه، زمینه‌ها و امکانات و تسهیلات لازم برای انجام دادن تحقیق و متعاقباً تدوین و نگارش اثر حاضر را فراهم ساختند، قدردانی می‌کنم.

همچنین لازم است از همکاران اصلی خود، آقایان دکتر علیرضا جزایری و دکتر نعمت‌الله بابایی تشکر و سپاسگزاری کنم که هم در انجام دادن تحقیق و هم در تدوین و

۶ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

تنظیم و تلخیص گزارش تحقیق و در قالب این نوشتار، مجری را مدد رساندند. بالاخره در انجام‌دادن فراتحلیل مربوط به مطالعات پیشگیری از سوءمصرف مواد در کشور، از دیدگاه‌ها و راهنمایی‌های نافع و مؤثر آقای دکتر قاضی طباطبایی در دانشگاه تهران بهره‌مند بوده‌ایم که بدین وسیله، از ایشان نیز کمال تشکر و امتنان را دارم. بی‌شک، بدون کوشش و مساعی مجدّانه این عزیزان، تحقق و خلق این اثر مقدور نبود.

الحمد لله رب العالمین

دکتر محسنی تبریزی

فهرست

پیشگفتار	۱۷
فصل اول: کلیات	۲۳
مقدمه	۲۳
۱.۱. روش شناسی	۳۲
۲.۱. دلالت های معنایی فراتحلیل	۳۷
۳.۱. فراتحلیل در مطالعات مربوط به سوء مصرف مواد	۳۸
۴.۱. نحوه و مراحل اجرای فراتحلیل	۴۲
۱.۴.۱. شناسایی و گردآوری و تلخیص مطالعات (پژوهش ها) به صورت نظام دار	۴۳
۲.۴.۱. تعیین و تعریف متغیرهای مستقل (Xi) و وابسته (Yi)	۴۳
۳.۴.۱. ارزیابی و بازآفرینی	۴۴
۴.۴.۱. ترکیب احتمالات براساس آزمون های مختلف و مناسب و مبتنی بر فرضیه های مدنظر فراتحلیل گر	۴۴
۵.۴.۱. تعریف و ترکیب نتایج پژوهش های تحت بررسی	۴۴
۶.۴.۱. تطبیق و تلفیق نتایج پژوهش ها	۴۴
۵.۱. روش های فراتحلیلی برای ارزشیابی تحقیقات	۴۵
۱.۵.۱. روش های فراتحلیلی برای ارزشیابی چند مطالعه	۴۵

۸ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

- ۱.۱.۵.۱. مقایسه چند پژوهش با آزمون‌های آماری مختلف براساس سطوح معنی‌داری..... ۴۵
- ۲.۱.۵.۱. مقایسه چند پژوهش با آزمون‌های آماری مختلف براساس اندازه اثر..... ۴۵
- ۳.۱.۵.۱. مقایسه پژوهش‌ها با آزمون‌های یکسان براساس سطوح معنی‌داری..... ۴۶
- ۴.۱.۵.۱. مقایسه پژوهش‌ها با آزمون‌های یکسان براساس اندازه اثر..... ۴۶
- ۵.۱.۵.۱. تلفیق پژوهش‌ها با آزمون‌های یکسان براساس سطوح معنی‌داری..... ۴۷
- ۶.۱.۵.۱. تلفیق پژوهش‌ها با آزمون‌های متمرکز براساس اندازه اثر..... ۴۷
- ۲.۵.۱. روش‌های فراتحلیلی برای ارزشیابی دو مطالعه..... ۴۷
- ۱.۲.۵.۱. مقایسه دو مطالعه برحسب اندازه اثر..... ۴۷
- ۲.۲.۵.۱. مقایسه دو مطالعه برحسب سطح معنی‌داری..... ۴۸
- ۳.۲.۵.۱. تلفیق دو پژوهش با استفاده از برآورد اندازه اثر..... ۴۸
- ۴.۲.۵.۱. تلفیق دو پژوهش برحسب سطوح معنی‌داری..... ۴۹
- ۶.۱. جامعه آماری و نحوه انتخاب متون و منابع برای فراتحلیل..... ۴۹

فصل دوم: سابقه تحقیقات و برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد

در ایران و جهان ۵۵

- مقدمه ۵۵
- ۱.۲. بررسی پیشینه تاریخی و سابقه تحقیقات مربوط به پیشگیری در جهان ۵۷
- ۲.۲. بررسی سابقه تحقیقات و برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد در ایران.. ۷۵
- ۳.۲. برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد در کشور ۸۲
- ۱.۳.۲. طرح مدارس مروج سلامت ۸۴
- ۴.۲. برنامه‌های جدید جمهوری اسلامی ایران برای پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر..... ۸۵
- ۱.۴.۲. برنامه‌های مخصوص استادان دانشگاه..... ۸۵
- ۱.۴.۲. برنامه ادغام در برنامه درسی..... ۸۵
- ۲.۴.۲. فعالیت رسانه‌ای در زمینه هنجارهای اجتماعی..... ۸۵
- ۳.۴.۱.۲. طرح آموزش همگنان..... ۸۶
- ۲.۴.۲. برنامه‌های مخصوص والدین..... ۸۶
- ۳.۴.۲. برنامه‌های مخصوص مدیران و معلمان مدارس ۸۶

فهرست ■ ۹

۴.۴.۲. برنامه‌های مخصوص متولیان محیط‌های کاری.....	۸۷
۵.۲. استراتژی‌های تحقیقاتی.....	۸۷
۱.۵.۲. بُعد مطالعات مربوط به استقرار نظام پایش و اندازه‌گیری دائم.....	۸۸
۲.۵.۲. بُعد مطالعاتی مربوط به نظام اجرا.....	۸۸
۳.۵.۲. بُعد مطالعات مربوط به نظام ارزیابی.....	۸۸
فصل سوم: پیشگیری، رویکردی در مقابله با سوءمصرف مواد..... ۹۱	
مقدمه.....	۹۱
۱.۳. پرسش‌های زمینه‌ای در تدوین برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد.....	۱۰۱
۳.۱.۱. مداخلات پیشگیری باید بر چه کسی تمرکز یابد؟.....	۱۰۱
۳.۱.۲. مداخلات پیشگیری باید بر چه چیزی تمرکز کند؟.....	۱۰۲
۳.۱.۳. مداخلات پیشگیری از سوءمصرف مواد چه زمانی باید اعمال شود؟.....	۱۰۴
۳.۱.۴. مداخلات پیشگیری از سوءمصرف مواد کجا باید اعمال شود؟.....	۱۰۵
۳.۱.۵. مداخلات پیشگیری از سوءمصرف مواد چگونه باید اعمال شوند؟.....	۱۰۵
۳.۱.۶. چرا باید مداخلات پیشگیری از سوءمصرف مواد اعمال شود؟.....	۱۰۶
۳.۲. موضوعات و راهبردها در تحقیقات پیشگیری.....	۱۰۶
۳.۲.۱. موضوع اول.....	۱۰۸
۱.۱.۲.۳. راهبردها.....	۱۰۹
۳.۲.۲. موضوع دوم.....	۱۱۰
۱.۱.۲.۳. راهبردها.....	۱۱۰
۳.۲.۳. موضوع سوم.....	۱۱۳
۱.۱.۳.۲.۳. راهبردها.....	۱۱۳
۳.۲.۴. موضوع چهارم.....	۱۱۵
۱.۱.۴.۲.۳. راهبردها.....	۱۱۵
۳.۲.۵. موضوع پنجم.....	۱۱۷
۱.۱.۵.۲.۳. راهبردها.....	۱۱۷

۱۰ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

- ۳.۳. حوزه‌های تأکید در برنامه‌های آگاه‌سازی و پیشگیری ۱۱۹
- ۳.۳.۱. همه‌گیرشناختی سوءمصرف و آثار و نتایج بهداشتی و بیماری‌های عفونی در میان طبقات فقیر و گروه‌های اقلیت و اقشار در معرض خطر ۱۱۹
- ۳.۳.۲. پیشگیری از اعتیاد و سوءمصرف مواد مخدر ۱۲۳
- ۳.۳.۳. توجه به تحقیقات و مطالعات مربوط به کاستی‌ها و کمبودهای درمانی و خدمات پزشکی و بهداشتی ۱۲۴
- ۳.۳.۴. تأسیس زیرساخت‌های قویم تحقیقاتی ۱۲۵
- ۳.۳.۵. آگاه‌سازی و اطلاع‌رسانی عمومی ۱۲۶

فصل چهارم: انواع مدل‌ها و راهبردها و برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد

- ۱۳۱ ۱۳۱
- مقدمه ۱۳۱
- ۴.۱. مدل و راهبرد پیشگیری از سوءمصرف مواد IOM (موسسه پزشکی امریکا) ۱۳۲
- ۴.۱.۱. پیشگیری جامع یا همگانی ۱۳۲
- ۴.۱.۲. پیشگیری انتخابی ۱۳۳
- ۴.۱.۳. پیشگیری موردی ۱۳۳
- ۲.۴. مدل و راهبرد گلانتر و کله‌بر ۱۳۳
- ۴.۲.۱. انواع برنامه‌های پیشگیری براساس میزان درگیری جامعه هدف با مواد مخدر ۱۳۴
- ۴.۲.۲. انواع برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد براساس مکان و فضای اجرا ۱۳۵
- ۴.۲.۲.۱. برنامه‌های مدرسه‌محور ۱۳۵
- ۴.۲.۲.۲. برنامه‌های جامعه‌مدار و رسانه‌ای ۱۳۸
- ۴.۲.۲.۳. برنامه‌های متمرکز بر خانواده ۱۳۹
- ۴.۲.۲.۴. ایجاد تغییر در محیط و قوانین ۱۳۹
- ۴.۲.۲.۵. برنامه‌های چندبخشی ۱۳۹
- ۴.۳. مدل و راهبرد CSAT ۱۴۱
- ۴.۴. رویکردهای پنج‌گانه پیشگیری از سوءمصرف مواد ۱۴۲

فهرست ■ ۱۱

۱۴۳	۱.۴.۴. رویکرد آگاه‌سازی.....
۱۴۴	۴.۴.۲. رویکرد پرورش عاطفی.....
۱۴۵	۴.۴.۳. رویکرد جایگزین (بدیل).....
۱۴۶	۴.۴.۴. رویکرد نفوذ اجتماعی.....
۱۴۹	۴.۴.۴.۱. ایمن‌سازی روانی.....
۱۵۰	۴.۴.۴.۲. تصحیح انتظارات‌های هنجاری.....
۱۵۱	۴.۴.۴.۳. آموزش مهارت‌های مقابله و مقاومت اجتماعی.....
۱۵۶	۴.۴.۵. رویکرد تقویت و افزایش توانایی‌ها.....
۱۶۰	۴.۵. شواهدی دال بر اثربخشی برنامه‌ها.....
۱۶۱	۴.۵.۱. تأثیرات کوتاه‌مدت.....
۱۶۳	۴.۵.۲. تأثیرات درازمدت.....
۱۶۵	۴.۵.۳. اقلیت‌های قومی و نژادی و دینی.....
۱۶۸	۴.۶. نیاز به تحقیقات بیشتر دربارهٔ سازوکارهای واسطه‌ای.....
۱۷۴	۴.۷. زمینه‌های جدید برای تحقیقات آتی.....
۱۷۵	۴.۸. نتیجه‌گیری.....

فصل پنجم: تنظیم و تنسيق و طبقه‌بندی نظریه‌های سوءمصرف مواد براساس

نتایج به‌دست‌آمده از فراتحلیل مطالعات داخل و خارج، طی یک دههٔ گذشته .. ۱۷۹

۱۷۹	مقدمه.....
	۱.۵. استنتاج کلی از تنظیم و تنسيق و طبقه‌بندی نظریه‌های سوءمصرف مواد در مطالعات
۱۸۰	مرور شده.....
۱۸۱	۲.۵. توزیع نظریه‌های اعتیاد برحسب نظریه‌پرداز و حوزه و رشتهٔ مطالعاتی.....
۱۹۳	۳.۵. توزیع نظریه‌های اعتیاد برحسب سال ارائه و واحد تحلیل.....
۱۹۸	۴.۵. مدل‌های نظری در سبب‌شناسی سوءمصرف مواد.....
۱۹۹	۱.۴.۵. مدل فرایدمن، پومرانس، سندرز، سانتو، فینچام و آسبورن.....
۲۰۱	۲.۴.۵. مدل گلاتنر و پیکنر.....

۱۲ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

- ۳.۴.۵. مدل هاوسر، پاورز، نوآم و لاین دریاب کیفیت محیط ساختاری حمایت اجتماعی خانواده و تأثیرات آن بر رفتار اعتیادی فرزندان..... ۲۰۴
- ۴.۴.۵. مدل کلاگزبرن، دیویس، سل‌ناو و سیمونز دریاب تأثیرات عوامل خانوادگی بر رفتار اعتیادی فرزندان..... ۲۰۵
- ۵.۴.۵. مدل ترکیبی بوتوین..... ۲۰۶

فصل ششم: نتایج فراتحلیل تحقیقات پیشگیری از سوءمصرف مواد با رویکرد

روانی‌اجتماعی در داخل و خارج از کشور..... ۲۱۱

مقدمه..... ۲۱۱

۱.۶. ارائه یافته‌ها و نتایج فراتحلیل تحقیقات پیشگیری با رویکرد روانی‌اجتماعی در

خارج از کشور..... ۲۱۲

۲.۶. اندازه‌گیری اندازه اثر براساس روابط همبستگی و نتایج اندازه اثر و ارزشیابی

متغیرهای فرضیه‌های تحقیقات مرور شده..... ۲۱۶

۳.۶. استنتاج کلی از فراتحلیل تحقیقات خارجی..... ۲۲۱

۴.۶. ارائه یافته‌ها و نتایج فراتحلیل تحقیقات پیشگیری از سوءمصرف مواد با رویکرد

روانی‌اجتماعی در داخل کشور..... ۲۲۸

۵.۶. اندازه‌گیری اندازه اثر براساس روابط همبستگی و نتایج اندازه اثر و ارزشیابی

متغیرهای فرضیه تحقیقات مرور شده داخلی..... ۲۳۱

۶.۶. استنتاج کلی از فراتحلیل تحقیقات داخلی..... ۲۳۳

فصل هفتم: توصیه‌های راهبردی و کاربردی در تدوین برنامه‌های استراتژیک و

علم‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد..... ۲۳۷

مقدمه..... ۲۳۷

۱.۷. توجه به حیطه‌های مطالعاتی و مداخلاتی در پیشگیری از سوءمصرف مواد..... ۲۴۴

۱.۱.۷. حیطه فعالیت‌های متمرکز بر فرد..... ۲۴۸

۱.۱.۱.۷. دادن اطلاعات درباره مضرات مواد مخدر..... ۲۵۱

فهرست ■ ۱۳

۲۰۱.۱.۷	تأثیر بر ارزش‌ها و نگرش‌ها؛ تغییر نگرش‌های مثبت و تثبیت نگرش‌های منفی دربارهٔ
مصرف مواد مخدر.....	۲۵۲
۳.۱.۱.۷	هر مصرفی ممکن است منجر به اعتیاد شود.....
۲۵۴	
۴.۱.۱.۷	عادی نبودن مصرف مواد مخدر.....
۲۵۵	
۵.۱.۱.۷	استفاده از ارزش نوجوانان به ظاهر خود و پذیرفته شدن از طرف دیگران.....
۲۵۵	
۶.۱.۱.۷	قابل اعتماد نبودن افراد معتاد.....
۲۵۵	
۷.۱.۱.۷	آموزش مهارت‌های اجتماعی و تطابق با استرس‌ها.....
۲۵۵	
۸.۱.۱.۷	شناسایی افراد در معرض خطر و اقدامات لازم.....
۲۵۸	
۹.۱.۱.۷	ارضای نیازهای اجتماعی و روانی نوجوانان.....
۲۵۹	
۱۰.۱.۱.۷	آموزش مقاومت در مقابل فشارهای دوستان.....
۲۵۹	
۱۱.۱.۱.۷	الگوبخشی و آموزش از طریق همسالان.....
۲۶۰	
۲.۱.۷	حیطهٔ فعالیت‌های پیشگیری متمرکز بر آگاه‌سازی و آموزش والدین.....
۲۶۱	
۱.۲.۱.۷	آموزش اطلاعات لازم دربارهٔ مواد مخدر.....
۲۶۲	
۲.۲.۱.۷	افزایش مهارت لازم برای ایجاد پیوندهای خانوادگی قوی.....
۲۶۲	
۳.۲.۱.۷	برقراری ارتباط صمیمانه با کودکان.....
۲۶۲	
۴.۲.۱.۷	کمک به افزایش اعتماد به نفس در فرزندان.....
۲۶۳	
۵.۲.۱.۷	ایجاد سیستم ارزشی قوی.....
۲۶۳	
۶.۲.۱.۷	وضع مقررات واضح در خانواده.....
۲۶۳	
۷.۲.۱.۷	آموزش الگوی خوب بودن.....
۲۶۴	
۸.۲.۱.۷	تشویق فعالیت‌های سالم و خلاق.....
۲۶۴	
۹.۲.۱.۷	ترغیب به ایجاد تشکلات والدین.....
۲۶۵	
۳.۱.۷	حیطهٔ فعالیت‌های پیشگیری متمرکز بر مدرسه و معلمان.....
۲۶۵	
۱.۳.۱.۷	دخالت دادن والدین.....
۲۶۵	
۲.۳.۱.۷	برگزاری دوره‌های آموزشی یا روش‌های تغییر نگرش دانش‌آموزان.....
۲۶۶	
۳.۳.۱.۷	وضع مقررات واضح دربارهٔ مواد مخدر.....
۲۶۷	
۴.۳.۱.۷	ایجاد امکانات مشاوره و درمان.....
۲۶۷	
۵.۳.۱.۷	آگاه‌سازی معلمان.....
۲۶۷	
۶.۳.۱.۷	اصلاح روش تدریس و رفتار با دانش‌آموزان.....
۲۶۸	

۱۴ ■ استراتژی‌های تحقیق محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

- ۷.۳.۱.۷ آموزش مهارت‌های ارجاع‌دادن..... ۲۶۹
- ۸.۳.۱.۷ استفاده از معلمان برای آموزش اطلاعات..... ۲۶۹
- ۴.۱.۷ حیطه فعالیت‌های پیشگیری از طریق وسایل ارتباط جمعی..... ۲۶۹
- ۱.۴.۱.۷ ارتباط با نویسندگان و کارگردانان..... ۲۷۰
- ۲.۴.۱.۷ استفاده از چهره‌های محبوب در رسانه‌ها..... ۲۷۱
- ۳.۴.۱.۷ استفاده از معتادان آسیب‌دیده در رسانه‌ها..... ۲۷۱
- ۴.۴.۱.۷ استفاده از سایر روش‌های مکمل..... ۲۷۱
- ۵.۱.۷ حیطه فعالیت‌های پیشگیری از طریق محل‌های کار و مکان‌های تجمع..... ۲۷۲
- ۱.۵.۱.۷ آگاه‌سازی مدیران و مسئولان و کارفرمایان..... ۲۷۲
- ۲.۵.۱.۷ ایجاد امکانات مشاوره و درمان..... ۲۷۳
- ۳.۵.۱.۷ وضع و اجرای قوانین مربوط به سوءمصرف، حمل یا فروش مواد مخدر..... ۲۷۳
- ۴.۵.۱.۷ آموزش و تقویت بهداشت عمومی..... ۲۷۳
- ۶.۱.۷ حیطه فعالیت‌های پیشگیری با استفاده از شبکه مراقبت‌های بهداشتی اولیه (PHC)..... ۲۷۳
- ۱.۶.۱.۷ وضع و اجرای قوانین و مقررات..... ۲۷۴
- ۲.۷ آموزش مهارت‌ها و آگاهی‌ها برای مخاطبان خاص..... ۲۷۵
- ۱.۲.۷ آموزش به کودکان و نوجوانان ۹ تا ۱۲ سال..... ۲۷۵
- ۱.۱.۲.۷ آموزش نه گفتن..... ۲۷۵
- ۲.۱.۲.۷ آموزش اسامی مواد..... ۲۷۶
- ۳.۱.۲.۷ ارزیابی اطلاعات..... ۲۷۶
- ۴.۱.۲.۷ هزینه‌های اجتماعی..... ۲۷۷
- ۵.۱.۲.۷ تصمیم‌گیری..... ۲۷۷
- ۶.۱.۲.۷ پیامدها یا نتایج تصمیمات..... ۲۷۷
- ۷.۱.۲.۷ دوستی‌ها..... ۲۷۸
- ۸.۱.۲.۷ رویارویی و کنار آمدن با استرس..... ۲۷۸
- ۹.۱.۲.۷ کمک به دیگران..... ۲۷۹
- ۲.۲.۷ آموزش به نوجوانان ۱۳ تا ۱۶ سال..... ۲۷۹
- ۱.۲.۲.۷ اهمیت خانواده‌ها..... ۲۸۰
- ۲.۲.۲.۷ ارزیابی پیام‌ها..... ۲۸۰

فهرست ■ ۱۵

۳.۲.۲.۷	مصرف مواد و جرم و جنایت.....	۲۸۱
۴.۲.۲.۷	هدف‌گزینی برای آینده.....	۲۸۱
۵.۲.۲.۷	ارزیابی اعتبار و معتمدبودن.....	۲۸۱
۶.۲.۲.۷	مواد و بدن.....	۲۸۲
۷.۲.۲.۷	استرس و ورزش.....	۲۸۲
۸.۲.۲.۷	فشار گروه همسال.....	۲۸۲
۹.۲.۲.۷	کمک‌کردن به دیگران.....	۲۸۲
۱۰.۲.۲.۷	تصمیم‌گیری برای آینده.....	۲۸۳
۱۱.۲.۲.۷	مهارت‌های تصمیم‌گیری.....	۲۸۳
۱۲.۲.۲.۷	قوانین و مواد.....	۲۸۳
۳.۲.۷	آموزش به جوانان ۱۷ تا ۱۹ سال.....	۲۸۴
۱.۳.۲.۷	مواد و قوانین.....	۲۸۴
۲.۳.۲.۷	تأثیر مواد بر جسم انسان.....	۲۸۵
۳.۳.۲.۷	رشد و بلوغ.....	۲۸۵
۴.۳.۲.۷	تأثیر مواد اعتیادآور بر تولد کودک.....	۲۸۵
۵.۳.۲.۷	برداشت‌های غلط در زمینه مواد.....	۲۸۶
۶.۳.۲.۷	مواد و فشارهای گروه همسال.....	۲۸۶
۷.۳.۲.۷	تأثیر استروئیدها بر بدن انسان.....	۲۸۶
۸.۳.۲.۷	هزینه اقتصادی مصرف مواد بر بودجه خانواده.....	۲۸۷
۴.۲.۷	آموزش پیشگیری از سوءمصرف مواد برای والدین و معلمان.....	۲۸۷
۱.۴.۲.۷	نکاتی برای برقراری ارتباط مؤثر.....	۲۸۷
۵.۲.۷	اصول آموزش به بزرگسالان (والدین، معلمان، افراد کلیدی و جوانان بزرگ‌تر از ۱۷ سال) از طریق رسانه‌ها.....	۲۸۹
۶.۲.۷	جامعه و آموزش پیشگیری از سوءمصرف مواد.....	۲۹۱
۱.۶.۲.۷	کار با جامعه برای کودکان ۵ تا ۸ سال.....	۲۹۱
۲.۶.۲.۷	کار با جامعه برای کودکان ۹ تا ۱۲ سال.....	۲۹۳
۳.۶.۲.۷	کار با جامعه برای نوجوانان ۱۳ تا ۱۶ سال.....	۲۹۶
۴.۶.۲.۷	کار با جامعه برای جوانان ۱۷ تا ۱۹ سال.....	۲۹۸

۱۶ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

۳.۷. جمع‌بندی کلی از توصیه‌ها و ارائه طرح راهبردی پیشگیری از سوءمصرف مواد. ۳۰۰

کتابنامه ۳۰۷

واژه‌نامه انگلیسی فارسی ۳۵۵

پیشگفتار

این کتاب تلخیصی است از یک گزارش تحقیق چندجلدی که اهم یافته‌های مربوط به تحلیل تحقیقات و فراتحلیل‌های انجام‌شده پیشگیری از سوءمصرف مواد را طی یک دهه در داخل کشور، بین سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۳ و در خارج از کشور، بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ میلادی واکاوی کرده است. همچنین این اثر می‌کوشد در پرتو نتایج حاصل‌شده از تحقیقات داخلی و خارجی مربوط به پیشگیری از سوءمصرف مواد، پیشنهادها و توصیه‌های راهبردی و معطوف به توسعه برنامه‌ها و تدوین استراتژی‌های پیشگیری و آگاه‌سازی روانی اجتماعی^۱ را در حیطه‌های خاص، مانند فرد، خانواده، مدرسه، گروه همال، کار، محله و جامعه، ارائه کند.

یکی از اهداف عمده و اساسی مترتب بر کاربرد فراتحلیل در مطالعات مربوط به پیشگیری از سوءمصرف مواد، در تحقیقات داخلی و خارجی طی یک دهه، این بود که بتوان از نتایج تحقیقات درباب سوءمصرف مواد، به استنتاج کلی دست یافت و به ترکیب و تلفیق نتایج پیشین پرداخت و با دستیابی به برابندی کلی از نتایج؛ به تمیز و تشخیص یافته‌ها و نتایج متفاوت و متضاد در تحقیقات برگزیده اهتمام کرد. همچنین تمیز و طبقه‌بندی پارادیم‌ها و مکاتب نظری و نظریه‌های به‌کاررفته در تحقیقات مرور شده؛ تمیز و طبقه‌بندی فرضیه‌های آزمون‌شده در تحقیقات و بالاخره تعیین و برآورد میزان اثرگذاری

۱. Psychosocial Prevention Programs

۱۸ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

هریک از متغیرها و عوامل دخیل در اعتیاد و سوء مصرف اهداف دیگر کاربرد فراتحلیل بوده است. دستیابی به این اهداف، این امکان را می‌دهد:

اول، می‌توان به دامنه شناخت درباب عوامل مؤثر بر رفتار اعتیادی دست یافت. همچنین ضمن تمیز مبانی نظری و نظریه‌های اعتیاد در نحله‌ها و حوزه‌ها و پارادایم‌های مختلف، نظیر جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، پزشکی و...، می‌توان با استعانت از روش‌های تشریحی، تحلیلی، توصیفی و تحلیل محتوا، نظریه‌های اعتیاد را طبقه‌بندی کرد. این طبقه‌بندی را می‌توان براساس معیارهایی انجام داد که برخی از صاحب‌نظران، نظیر استفلر و بورکس^۱ (۱۹۷۹)، جرج ریتزر^۲ (۱۹۸۹) کارولین مولینز^۳ (۱۹۹۲)، دن جی لیتیری^۴، مولیه سیرز^۵ و پیرسون هلن والنشتاین^۶ (۱۹۹۸)، در طبقه‌بندی متون نظری و نظریه‌ها بر آن تأکید کرده‌اند. همچنین می‌توان براساس این معیارها، نظریه‌های اعتیاد را برحسب مسائل زیر شناسایی و طبقه‌بندی کرد: رشته مرتبط؛ پارادایم متناسب؛ مکتب و نحله نظری مرتبط؛ نظریه‌پردازان؛ مدل و انگاره نظری؛ فرضیه‌ها و قضایای اصلی؛ مفاهیم و متغیرهای کلیدی؛ روش‌شناسی؛^۷ واحد تحلیل؛ جامعه آماری؛ ابزار سنجش و اندازه‌گیری؛ استنتاجات نظری و توصیه‌های کاربردی و مداخله‌ای.

بدین ترتیب، می‌توان به بعضی از مدل‌های نظری مطرح شده در حوزه سبب‌شناسی اعتیاد و مطالعات مربوط به پیشگیری وقوف یافت که در پرتو رویکردهای روانی اجتماعی^۸ تدوین و فورموله شده‌اند. بعضی از این مدل‌ها عبارت‌اند از: مدل فرایدمن، پومرانس، سندرز، سانتو،

۱. Steffler & Burks

۲. George Ritzer

۳. Carolyn Mullins

۴. Dan J. Liettieri

۵. Mollie Sayer

۶. Pierson Helen Walenstin

۷. Methodology

۸. Psychosocial Approaches

فینچام و آسبورن؛^۱ مدل گلانتز و پیکنز؛^۲ مدل هاوسر، پاورز، نوام و لاین؛^۳ مدل گلاکزبرن، دیویس، سل ناو و سیمونز؛^۴ و مدل ترکیبی بوتوین.^۵

دوم، از طریق فراتحلیل^۶ تحقیقات پیشگیری از سوء مصرف، اعم از تحقیقات داخلی و خارجی در یک دوره زمانی ده ساله، می توان ضمن شناسایی و تمیز تحقیقات علم محور،^۷ توزیع و پراکنش تحقیقات را در حیطه های هفت گانه، یعنی فرد، خانواده، گروه همال، مدرسه، کار، محله و جامعه مشخص کرد. همچنین می توان از این طریق، مناطق^۸ و حیطه های^۹ پرتحقیق و کم تحقیق را در حوزه تحقیقات داخلی و خارجی مربوط به پیشگیری از سوء مصرف، شناسایی کرد.

سوم، می توان آن دسته از رویکردهای نظری و فرضیه های به دست آمده از آن ها را که در تحقیقات محققان داخلی و خارجی استفاده شده است و نیز آن دسته از نظریه ها و فرضیه هایی را شناخت که در تحقیقات، کشف^{۱۰} نشده و از آن ها بهره برداری نشده است.

چهارم، با استعانت از اصول و روش های فراتحلیل، می توان به تعیین و برآورد اندازه اثر^{۱۱} متغیرها و عوامل مؤثر بر رفتار اعتیادی در تحقیقات اهتمام کرد.

کتاب حاضر در هفت فصل فراهم آمده است: فصل اول تحت عنوان کلیات، پس از مقدمه ای، به طرح موضوعات و مسئله اصلی کتاب می پردازد و ضمن تشریح هدف های عمده مؤلف از تنظیم و تألیف این اثر، روش شناسی به کار رفته در فراتحلیل مطالعات مربوط به

۱. Friedman, Pomerance, Sander, Santo, Finchham, Asborn

۲. Glantz & Pickens

۳. Hauser, Powers, Noam, Lin

۴. Klugsburn, Davis, Selnow, Simons

۵. Gilbert Botvin

۶. Meta-Analysis

۷. Science-Based

۸. Area

۹. Domains

۱۰. Exploration

۱۱. Effect Size

۲۰ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوءمصرف مواد مخدر

پیشگیری از سوءمصرف مواد را با رویکرد روانی اجتماعی توضیح می‌دهد. همچنین روش فراتحلیل را به عنوان یکی از انواع روش‌های ترکیبی، توصیف و تشریح می‌کند. در این زمینه، این مسائل مطرح و بررسی می‌شود: دلالت‌های معانی فراتحلیل؛ کاربرد فراتحلیل در مطالعات مربوط به سوءمصرف مواد؛ نحوه و مراحل اجرای فراتحلیل؛ روش‌های فراتحلیلی برای ارزشیابی تحقیقات؛ جامعه آماری و نحوه انتخاب متون و منابع برای فراتحلیل.

در فصل دوم، درباره سابقه تحقیقات و برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد در ایران و جهان بحث و تدقیق شده است. در ابتدا، پیشینه تاریخی و سابقه تحقیقات مربوط به پیشگیری از سوءمصرف مواد در جهان بررسی شده و در ادامه، سابقه مطالعات، تحقیقات، برنامه‌ها و فعالیت‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد در ایران تبیین و تحلیل شده است. بالاخره در بخش پایانی این فصل، استراتژی‌های تحقیقاتی در مطالعات پیشگیری از سوءمصرف مواد با تأکید بر استراتژی علم‌محور ام.آ.ای.اس (MAES) تشریح می‌شود.

فصل سوم با عنوان «پیشگیری؛ رویکردی در مقابله با سوءمصرف مواد»، ناظر بر پرسش‌های زمینه‌ای در تدوین برنامه‌های پیشگیری و موضوعات و راهبردهای اساسی در تحقیقات پیشگیری است. همچنین این فصل به حوزه‌های تأکید در طراحی و تدوین برنامه‌های آگاه‌سازی و پیشگیری اولیه از سوءمصرف مواد می‌پردازد.

فصل چهارم با عنوان «انواع مدل‌ها و راهبردها و برنامه‌های پیشگیری از سوءمصرف مواد»، انواع مدل‌ها و راهبردهای پیشگیری از سوءمصرف مواد را تشریح کرده و مدل‌ها و راهبردهای پیشگیری شایع را در این موضوع، نظیر مدل IOM، مدل راهبرد گلانتر و کلهبر^۱، مدل و راهبرد CSAP و رویکرد پنج‌گانه، مطرح و تشریح می‌کند. در ادامه، درباره شواهد و قرائن مربوط به اثربخشی برنامه بحث شده و بر ضرورت تحقیقات بیشتر در این باره تأکید شده است.

پیشگفتار ■ ۲۱

در فصل پنجم، نظریه‌های سوء مصرف مواد تنظیم و تنسيق و طبقه‌بندی می‌شود. از این منظر، در ابتدا توزیع نظریه‌های اعتیاد برحسب نظریه‌پرداز و حوزه و رشته مطالعاتی، تشریح شده و در ادامه، توزیع نظریه‌های اعتیاد برحسب سال ارائه و واحد تحلیل، بررسی می‌شود. در بخش پایانی فصل نیز مدل‌های نظری در اتیولوژی سوء مصرف مواد و براساس فراتحلیل مطالعات داخل و خارج درباب سوء مصرف مواد، تشریح می‌شود.

فصل ششم یافته‌ها و نتایج فراتحلیل تحقیقات پیشگیری از سوء مصرف مواد را با رویکرد روانی اجتماعی، در داخل و خارج از کشور، عرضه و واکاوی می‌کند.

در فصل هفتم که فصل پایانی این نوشتار است، توصیه‌های راهبردی و کاربردی در تدوین برنامه‌های استراتژیک و علم‌محور پیشگیری از سوء مصرف مواد، ارائه و تشریح می‌شود.

مؤلف امیدوار است انتشار این اثر، علاقه‌مندان را با مباحث پیشگیری، خصوصاً مبانی نظری و تجربی آن، آشنا کند و به ارتقای سطح دانش و بینش عمومی درباب اعتیاد، به مثابه یکی از نابهنجاری‌ها و معضلات اجتماعی و راه‌های علم‌محور مقابله و مبارزه با آن، در هیئت برنامه‌های پیشگیرانه مبتنی بر تحقیق و تجربه، یاری رساند.

از طرفی، کتاب حاضر در قالب کتابی درسی،^۱ برای دانشجویان گرایش‌های مختلف تحصیلی، نظیر مسائل اجتماعی، جامعه‌شناسی انحرافات، توان‌بخشی، مددکاری اجتماعی، جامعه‌شناسی سلامت و بیماری، جامعه‌شناسی بالینی و نظایر آن و در پاسخ به نیاز مبرمشان به کتب و متون تخصصی و علمی، تدوین و تألیف شده است؛ بنابراین امیدوار است خوانندگان و علاقه‌مندان به مباحث پیشگیری از سوء مصرف مواد را به کار آید و مباحث آن بتواند بر دانش و معارف آنان در زمینه پیشگیری از سوء مصرف مواد بیفزاید.

بی‌شک، هیچ اثری عاری از خطا و خالی از اشکال و ابهام نیست. از همکاران دانشگاهی و محققان و خوانندگان عزیز انتظار دارد خطاها و لغزش‌ها و ابهامات را با مؤلف در میان بگذارند.

۲۲ ■ استراتژی‌های تحقیق‌محور پیشگیری از سوء مصرف مواد مخدر

پیشاپیش از همه عزیزانی که زحمت نقد کتاب را بر خود هموار می‌سازند، تشکر و قدردانی می‌کنم.

دکتر محسنی تبریزی

دپارتمان جامعه‌شناسی

دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

تابستان ۱۳۹۱

فصل اول: کلیات

مقدمه

در طی یک دهه گذشته (۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰)، تحقیقات متعددی در زمینه سوء مصرف مواد مخدر انجام شده است که بالغ بر نیمی از آنها به مسئله پیشگیری پرداخته‌اند. بخش عمده‌ای از این تحقیقات (۸۵ درصد) در ایالات متحده آمریکا، اروپای غربی، کانادا، استرالیا و ژاپن صورت گرفته است و بقیه متعلق به کشورهای جهان سوم، خصوصاً جوامعی با مسائل مربوط به مواد مخدر و اعتیاد است (بوتوین، ۲۰۰۰: ۲۸۶ تا ۲۸۸)؛ با وجود این شناسایی و طراحی مدل‌ها و رویکردهای مؤثر و کارآمد پیشگیری بسیار دشوار بوده است. بدیهی است درخصوص طراحی رویکردهای مؤثر پیشگیری، پیشرفت‌هایی در چند سال اخیر حاصل شده است و شواهدی دال بر مؤثر بودن و کارآمدی این رویکردها در دست است که از طریق مطالعات تجربی به دست آمده و در کتب و مجلات علمی متعددی منعکس شده است (برای نمونه نک: بوتوین و بوتوین، ۱۹۹۸؛ شینکه،^۱ ۱۹۹۶؛ بوتوین و اورلاندی،^۲ ۱۹۹۹؛ تومبز،^۳ ۱۹۹۹؛ گلانتز و هارتل، ۲۰۰۲).

۱. Schinke

۲. Orlandi

۳. Thombs